

Πολιτισμικές Σπουδές

*Ανατροπή ή παρένδυση
του ευρωπαϊοκεντρικού μοντέλου;*

Γράφει η ΠΕΠΗ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ*

Το άρθρο επιχειρεί να συμβάλει στην απαλλαγή του όρου πολιτισμικές σπουδές από μια λανθάνουσα στερεότυπη αντιμετώπιση που τείνει να ακυρώσει τα χειραφετησιακά του στοιχεία. Υπογραμμίζει ότι οι πολιτισμικές σπουδές, όπως εμφανίστηκαν στα μέσα περίπου του 20ού αιώνα μέσα από ερευνητές του Κέντρου του Birmingham, συνέβαλαν στο να απαλλαγεί η θεώρηση των διάφορων πολιτισμών του κόσμου από τα κριτήρια του δυτικού κανόνα και τα κλισέ που είχε καθιερώσει η αποικιοκρατία και ο ιμπεριαλισμός. Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι η προσπάθεια αυτή αποδέσμευσης έμεινε σε ένα βαθμό δέσμια αυτών των αρνητικών παραγόντων. Στη συνέχεια, ανατρέχει σε πολιτισμικές προσεγγίσεις του παρελθόντος, αλλά και διανοητών του 20ού, όπως ο Φραντς Φανόν, για να υπογραμμίσει την πολιτική διάσταση του ζητήματος. Κλείνει με κάποιες ιδέες σχετικά με την πορεία που μπορούν να ακολουθήσουν οι σπουδές για τον πολιτισμό στο μέλλον.

Η διευκρίνιση των όρων

Πολιτισμικές σπουδές

Θα ξεκινήσουμε επιχειρώντας να διευκρινίσουμε δυο όρους του τίτλου. Αρχίζουμε με τις *πολιτισμικές σπουδές* (ελληνική μετάφραση του όρου *cultural studies*), όρο που τείνει σήμερα να καλύψει σε ένα

βαθμό –όχι πάντως απόλυτο– το ευρύτερο πεδίο των *σπουδών για τον πολιτισμό*. Οι δύο αυτοί όροι δεν είναι, εννοείται, ταυτόσημοι. *Σπουδές* (φιλοσοφικές, ιστορικές, ανθρωπολογικές, πολιτικές και άλλες) *για τον πολιτισμό* έχουν βεβαίως αναδειχθεί σε κάθε γωνιά του πλανήτη από χιλιετίες και αυτό είναι κάτι που ενίοτε αγνοείται ακόμα και από στοχαστές που αμφισβητούν ή και απορρίπτουν τον *δυτικό κανόνα* σε αυτό το πεδίο.

i * *Ιστορικός τέχνης,
ομ. καθηγήτρια ΕΚΠΑ*

Οι *πολιτισμικές σπουδές*, ως συγκροτημένο ρεύμα που κατά τον συρμό της εποχής μας αποκλήθηκε, όπως και άλλες επιστημονικές ομάδες, «σχολή», ξεκίνησαν περί τα μέσα του 20ού αιώνα από τον βρετανικό χώρο για να απλωθούν κυρίως, σε ένα βαθμό λόγω και της γλώσσας, στον ευρύτερο αγγλοσαξονικό χώρο – προκαλώντας σημαντικό ενδιαφέρον αλλά και αρκετές κριτικές. Ο όρος, με την έννοια που του αποδίδεται σήμερα κυρίως στον χώρο καταγωγής του, αναφέρεται σε μια αριστερή ερευνητική και επιστημολογική τάση, που εκπροσωπήθηκε από τους R. Williams, S. Hall, R. Hoggart, κ.ά. και που αρκετά σχηματικά ονομάστηκε «σχολή του Μπέρμιγχαμ», μ' όλο που οι ίδιοι οι πρωτοπόροι δεν δήλωσαν ότι το Κέντρο Πολιτισμικών Σπουδών, που είχαν ιδρύσει τη δεκαετία του 1960 στο πανεπιστήμιό τους, συνιστά «σχολή». Η τάση αυτή επιχειρήσε να επανασυνδεθεί η σκέψη για τον πολιτισμό με το *πολιτικό* και το οικονομικό στοιχείο –παίρνοντας αποστάσεις από τον οικονομισμό και το ντετερμινισμό– και επίσης με το προσωπικό/αυτοβιογραφικό στοιχείο, την ψυχανάλυση και άλλους κλάδους. Επρόκειτο επίσης για μια προσπάθεια αμφισβήτησης του παραδοσιακού επιστημονικού, αισθητικού κ.λπ. *δυτικού κανόνα* που επιμένει να μετρά τον κόσμο με τα κριτήρια της Δύσης. Χρειάζεται να υπογραμμιστεί, για να γίνει πιο κατανοητή η διαδρομή του παρόντος άρθρου, ότι οι θεωρητικές έρευνές τους συνδέθηκαν και με το ενδιαφέρον για την πολιτική πράξη σε σχέση με τα κοινωνικά και απελευθερωτικά κινήματα της εποχής τους. Οι επιστήμονες αυτοί ερευνούσαν και επανεξέταζαν τις διαφορετικές ανά τον κόσμο ιδέες και ιδεολογίες, τις θρησκείες, τις δοξασίες, τις τελετουργίες, το φύλο, τη φυλή, τη σεξουαλικότητα, τις τροφικές συνήθειες, τη λαϊκή και τη μαζική κουλτούρα, το υψηλό και το μπανάλ κ.ά. – χωρίς να αποδέχονται τις κυρίαρχες στη Δύση συντηρητικές ιεραρχήσεις.

Ο ευρωπαϊοκεντρισμός, η αμφισβήτηση και η επιμονή του

Η αλλαγή αυτή αντιμετώπισης των πολιτισμών και η αμφισβήτηση του δυτικού κανόνα σήμερα και αμφισβήτηση του φαινομένου που καλείται ευρωπαϊοκεντρισμός. Με την έννοια αυτή εννοούμε την επιβολή

των αξιών, των επιστημονικών, αισθητικών και πολιτικών κριτηρίων του πολιτισμού της Δυτικής –και όχι όλης της– Ευρώπης και των χωρών όπως οι ΗΠΑ που, πέραν των όποιων διαφορών αναπαρήγαγαν το δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο. Η κριτική των εκπροσώπων του ρεύματος για το οποίο μιλάμε υπήρξε τολμηρή και γόνιμη. Ωστόσο, όπως διαπιστώνουν και οι Robert Stam-Ella Shonat στο άρθρο τους «Για την απαλλαγή των πολιτισμικών σπουδών από τον ευρωπαϊοκεντρισμό: Μερικές προτάσεις» (Abas - Ερνί, 2005) η θετική πρόθεση των επιστημόνων αυτών να δουν με διαφορετικά μάτια τον πολιτισμό των άλλων παρέμεινε, σε ένα βαθμό, δέσμια των νοητικών εργαλείων του αγγλοσαξονικού χώρου από τον οποίο αναδύθηκαν. Με άλλα λόγια, αν και πρόκειται για μια γόνιμη αυτοκριτική των πολιτισμικών θεωριών στη Δύση, δύσκολα κατάφερε να δει πολιτισμούς της Ασίας, της Αφρικής κ.λπ. με εργαλεία άλλα από αυτά που ίσχυαν και εν πολλοίς ισχύουν κυρίως στην Αγγλία και στις ΗΠΑ. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κριτική αυτή στον ευρωπαϊοκεντρισμό, όρο στον οποίο θα εμβαθύνουμε πιο κάτω, παρέμεινε εν μέρει ευρωπαϊοκεντρική. Και κάτι τέτοιο είναι σε έναν βαθμό αναμενόμενο σε επιστημονικά και δημιουργικά εγχειρήματα επιστημόνων ή καλλιτεχνών κάθε πολιτισμού που αναφέρονται σε ένα πολιτισμό διαφορετικό από τον δικό τους. Ωστόσο, το πρόβλημα διαφοροποιείται όταν ο/η επιστήμονας είτε ο/η δημιουργός ανήκουν σε ένα πολιτισμό, τον δυτικό, που συνειδητά είτε ασυνείδητα θεωρεί τον εαυτό του κανόνα για όλους τους άλλους.

Ευρωπαϊοκεντρισμός και φαντασιακές κοινότητες

Πόσο μπορούμε να επιτρέψουμε στους άλλους να είναι όντως άλλοι; Να σκέφτονται, να φαντάζονται, να επιθυμούν με τον δικό τους τρόπο; Στο άρθρο του «Τίνος φαντασιακές κοινότητες;» (Abas - Ερνί, 2005), ο Ινδός ιστορικός, πολιτικός επιστήμων και ανθρωπολόγος Partha Chatterjee ξεκινά από το ζήτημα των εθνών και των εθνικών ιδεολογιών για να θέσει κάτι το πολύ πιο κεντρικό: το δικαίωμα των πολιτών κάθε κοινό-

ητας –εθνικής ή άλλης– να έχουν τις δικές τους ιδέες για την κοινότητα αυτή, πράγμα που τελικά οδηγεί στο να ξαναδοούμε διαφορετικά το ίδιο το οντολογικό καθεστώς της φαντασίας. Ασκώντας κριτική στο έργο του Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Anderson, 1983/1997), ο Ινδός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Columbia συμφωνεί με τον Anderson ότι κάθε κοινότητα είναι φανταστική. Ωστόσο, κάθε κοινότητα διεκδικεί το δικαίωμά της να συλλαμβάνει φαντασιακά τον εαυτό της με τον δικό της τρόπο. Κάποια έθνη –πολλά στο παρελθόν, αρκετά σήμερα, αν θυμηθούμε αυτά όπου κυριαρχεί το Ισλάμ– συλλαμβάνουν φαντασιακά την ύπαρξή τους υποχρεωτικά συνδεδεμένη με μια και μόνη θρησκεία, ηθική, τρόπο λήψης πολιτικών αποφάσεων κ.λπ. Κάποια άλλα, κυρίως τα δυτικά, που δεν ταυτίζονται αναγκαστικά με τα πρώτα, θεωρούν τη δική τους κοινότητα ανώτερη από τις άλλες. Άλλα δεν ανήκουν ούτε στην πρώτη ούτε στην δεύτερη κατηγορία. Αλλά το κεντρικό σημείο στο οποίο βασίζεται η συλλογιστική του Chatterjee είναι ότι ο ίδιος ο τρόπος, με τον οποίο οι διάφορες κοινότητες, εθνικές και άλλες, συλλαμβάνουν τον εαυτό τους και τον άλλο, διαφέρει –και δικαιοῦται να διαφέρει– από τη μια στην άλλη κοινότητα, κουλτούρα, πολιτισμό. Το πώς συλλαμβάνουν τη σχέση σώματος και ψυχικού κόσμου, το ρόλο των δοξασιών, των μύθων, της σεξουαλικότητας, των γλωσσών διαφέρει και αυτός ο οποίος συλλαμβάνει τον άλλο με τα δικά του μόνον κριτήρια σκεῖ –ασύνειδα συχνά– βία. Η φαντασία, το φαντασιακό, η σημασία που τους δίνει κάθε τόπος, κάθε εποχή αλλάζει και, για να μην επεκταθούμε περισσότερο στο κεφαλαίωδες αυτό θέμα, ας σημειώσουμε ότι η ταύτιση της φαντασίας με την ψευδή συνείδηση του κόσμου είναι τόσο βίαια ευρωπαϊοκεντρική όσο και η δυτική κλασικιστική ταύτιση του μύθου με τον ψευδή λόγο.

Ευρωπαϊοκεντρισμός και σλαβικός κόσμος

Είναι χαρακτηριστικό ότι μεγάλες περιοχές του πλανήτη, όπως χαρακτηριστικά ο σλα-

βικός κόσμος, δεν κίνησαν όσο θα ήταν αναμενόμενο το ενδιαφέρον των μελετητών των πολιτισμικών σπουδών και αυτό βεβαίως δεν οφείλεται ούτε στην απουσία ενός πλούσιου μωσαϊκού πολιτισμών στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και αλλού, ούτε στο ότι λείπουν οι σχετικές ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις μελετητών και δημιουργών των χωρών αυτών. Είναι γεγονός ότι ο Ρώσος θεωρητικός της λογοτεχνίας Μπακτίν αναγορεύθηκε σε έναν από τους «προστάτες αγίους» του κινήματος των πολιτισμικών σπουδών αλλά και της σύγχρονης λογοτεχνικής κριτικής στη Δύση. Αυτό είναι λογικό αν λάβουμε υπόψη μας μερικά από τα κυρίαρχα στοιχεία του έργου του όπως είναι η *μεταμορφικότητα*, η *απροσδιοριστία*, που κατ' αυτόν χαρακτηρίζουν τα πρόσωπα της ζωής και της λογοτεχνίας, η έμφαση στον διάλογο *ταυτότητας/ετερότητας* και η *πολυφωνία* που επιτρέπει σε ένα έργο να μιλά με πολλές φωνές, σχεδόν ανεξάρτητες από αυτήν του συγγραφέα. Ωστόσο, αυτά τα στοιχεία προσεγγίστηκαν συχνά σε ένα αρκετά φορμαλιστικό επίπεδο, αγνοώντας την πολιτισμική και λογοτεχνική τους γενεαλογία και τα πολιτικά τους συμφοροζόμενα. Το σπουδαίο πολυετές έργο των Ρώσων εθνολόγων για τους μη ρωσικούς πολιτισμούς της αυτοκρατορίας των Τσάρων παρέμεινε, σε ένα βαθμό, αγνοημένο. Παράλληλα, οι διαπολιτισμικές προσεγγίσεις του Τολστόι, με έργα σαν το *Χατζή Μουράτ*¹ και του Ντοστογιέφσκι, που πρότεινε τη μετάβαση από τις συγκρουσιακές στις δημιουργικές σχέσεις Ανατολικής/Δυτικής Ευρώπης στην *Ομιλία στο άγαλμα του Πούσκιν* (1886) και με τον *Ηλίθιο* και τα άλλα έργα του ενέπνευσε το σημαντικότερο ίσως έργο του Μπακτίν, τα *Προβλήματα της ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*² καταχωρήθηκαν αποκλειστικά στο πεδίο της λογοτεχνίας και μοιάζει να έμειναν έξω από τους ευρύτερους πολιτισμικούς και πολιτικούς προβλη-

1. Μεταθανάτια αλογόκριτη έκδοση το 1917. Οι σκέψεις του συγγραφέα για το έκτοτε κερηκτικό ζήτημα της Τσετσενίας και για τον τρόπο δράσης της ρωσικής προπαγάνδας είχαν εννοήσει την τσαρική λογοκρισία. (Μια αντιπαραβολή με τα όσα γράφει ο Βιζμυνός στον *Μοσκόβ Σελήμ* θα είχε ένα ιδιαίτερο διαπολιτισμικό ενδιαφέρον).

2. Πρώτη ρωσική έκδοση το 1929: Εδώ παρουσιάζονται οι θέσεις του συγγραφέα στις οποίες αναφερόμαι σε αυτή την παράγραφο.

ματισμούς, με τους οποίους οι επιστήμονες των πολιτισμικών σπουδών συνέδεσαν το εν γένει έργο του. Δημιουργείται εδώ η αίτηση ότι μάλλον ασύνειδα οι επιστήμονες αυτοί θεώρησαν τον σλαβικό κόσμο εκτός δυτικού πολιτισμικού κανόνα και κατέληξαν να τον αγνοήσουν ή, για να χρησιμοποιήσω ψυχαναλυτική ορολογία, να τον *απωθήσουν*.

Ευρωπαϊοκεντρισμός και συγχρονοκεντρισμός

Οι πολιτισμικές σπουδές πριν τις πολιτισμικές σπουδές

Οι Έλληνες

Ο ευρωπαϊοκεντρισμός που σημαίνει την κυριαρχία των δυτικών μοντέλων σκέψης και αξιών και τον γεωγραφικό περιορισμό των επιστημόνων που επηρεάζονται από αυτόν στο χώρο της Δύσης, συμπληρώνεται και από μία αντίστοιχη, δυτική επίσης καταγωγή, αντιμετώπιση του χρόνου, την οποία θα μπορούσα να αποκαλέσω «συγχρονοκεντρισμό»: την υποτίμηση δηλαδή σημαντικών πολιτισμικών βημάτων στα οποία πρωτοστάτησαν άλλοι πολιτισμοί πριν από τον δυτικό και, ειδικότερα, στην αγνόηση παλαιότερων συγκριτικών μελετών σχετικά με τους πολιτισμούς αυτούς. Οι Stam και Shonaf αμφισβητούν πειστικά στο άρθρο, που μόλις ανέφερα, το πρωτείο του δυτικού κόσμου σε διάφορα πεδία του πολιτισμού αντλώντας τα επιχειρήματά τους από τους Ινδούς και τους Μάγια μαθηματικούς, τους Κινέζους φυσικούς, τους Άραβες αστρονόμους και άλλους που είχαν το προβάδισμα έναντι των δυτικών ομολόγων τους. Ωστόσο, είναι ίσως πιο ενδιαφέρον να δούμε ότι όσοι αποχωρίζουν τις πολιτισμικές σπουδές από τη γενεαλογία των σχετικών ερευνών μοιάζουν να αδιαφορούν για το γεγονός ότι το συγκριτικό ενδιαφέρον για τους πολιτισμούς του κόσμου είναι μια πολύ παλιά υπόθεση. Στην πρώτη π.Χ. χιλιετία ο Σκύλαξ, ο Εκαταίος, ο Ηρόδοτος, ο Διόδωρος, για να μείνουμε στον ελληνικό χώρο, έγραψαν όχι μόνον για τους θεσμούς και τους πολέμους, αλλά και τις θρησκείες, τη σκέψη, τις οικονομικές σχέσεις, τα έθιμα, τη σεξουαλικότητα των διαφορετικών πολιτισμών. Οι συγγραφείς αυτοί εισηγήθηκαν, με άλλα λόγια, ένα μο-

ντέλο ιστοριογραφίας που ήταν, σε μεγάλο βαθμό, ιστορία του πολιτισμού ή μάλλον των πολιτισμών – περιλαμβανομένων και των πολιτισμών των *άλλων*, και μάλιστα χωρίς υποχρεωτικά να θεωρούν τον δικό τους ανώτερο. Επιπλέον, όμως, παρουσίασαν και μια άλλη ιδιαιτερότητα: Ο *άλλος*, κατεξοχήν ο Αιγύπτιος, αλλά και ο Πέρσης για τον Ηρόδοτο και ο Ινδός για τον Σκύλακα και τον Διόδωρο, δεν είναι κατώτερος ή ακόμα χειρότερα τερατώδης, και από κάποιες πλευρές παρουσιάζεται είτε ανώτερος από τον Έλληνα είτε αναπάντεχα όμοιός του. Πιο χαρακτηριστικό, το παράδειγμα του Αιγύπτιου σοφού που παρουσιάζεται από τον Ηρόδοτο, στο δεύτερο βιβλίο των *Ιστοριών* του, να νομοπάρει τον Εκαταίο για τις αφελείς αντιλήψεις του περί μυθολογίας.³ Γιατί όμως δεν προσέχτηκεν όσο έπρεπε τα δεδομένα αυτά; Κατά κύριο λόγο διότι οι κατακτήσεις των Άγγλων, των Ισπανών και των άλλων αποικιοκρατών δικαιολογήθηκαν έχοντας ως μέτρο/κανόνα τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, παραγνωρίζοντας ότι ο πολιτισμός αυτός ήταν σε σημαντικό βαθμό ανοιχτός στον *άλλο*. Αν έκαναν αυτή την παραδοχή, το επιχείρημα του πολιτισμικού πρωτείου τους απέναντι στους «αγρίους» που είχαν υποδουλώσει, θα κατέρρεε. Αξίζει να προστεθεί ότι η πεποίθηση αυτή περί ταύτισης αρχαίας Ελλάδας και Δύσης παραμένει σε ένα βαθμό ανέπαφη, όχι πια μόνο στη Δύση που ενέπνευσε την αποικιοκρατία και την ιμπεριαλιστική μετεξέλιξή της, αλλά αδιαφορεί όλο και περισσότερο για ζητήματα πνευματικής τάξεως, αλλά και σε ανθρώπους στο χώρο, που στη διάρκεια του 20ού αιώνα, είχε αποκληθεί (θετικά από τις πολιτικές πρωτοπορίες είτε υποτιμητικά από τους καταπιεστές του) *Τρίτος Κόσμος*. Μεταξύ ωστόσο των μη δυτικών ερευνητών και των στοχαστών η άποψη ότι η Ελλάδα ταυτίζεται με τους αποικιοκράτες δεν είναι η κυρίαρχη. Αντιθέτως, σημαντικοί επιστήμονες και καλλιτέχνες πολιτισμών όπως ο ινδικός, ο κινεζικός και οι

3. Βλ., μεταξύ άλλων, τα έργα του Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (Garland, 1985), *Alien Wisdom: The Limits of Hellenization* (Cambridge University Press, 1975, επανέκδ. Cambridge University Press, 1978, 1990, 1991, 1993), *How to Reconcile Greeks and Trojans* (North-Holland, 1982), *On Pagans, Jews and Christians* (επανέκδ. Wesleyan University Press, 1987).

λατινοαμερικανικοί επιμένουν όχι στην αντιπαλότητα αλλά στις θετικές αναλογίες που έχουν με την αρχαία Ελλάδα.⁴

Οι Ευρωπαίοι πρωτοπόροι

Αλλά και στα νεότερα χρόνια, από την εποχή των ανακαλύψεων, δηλαδή των αιματηρών κατακτήσεων του Νέου (για τους Ευρωπαίους) Κόσμου και μέχρι τον 2ο αιώνα συναντούμε συγκλονιστικές και σχετικά λίγο προσεγγμένες συγκριτικές προσεγγίσεις των άλλων και –καθόλου κολακευτικές– συγκρίσεις τους με τους Ευρωπαίους κατακτητές τους. Ανάμεσα τους ξεχωρίζουν δύο πολύ σημαντικές μορφές: Ο πρώτος είναι ο Ισπανός ιστορικός, εθνολόγος και κοινωνικός αναμορφωτής Βαρθολομαίος ντε λας Κάζας (1484-1556), που τελικά μετά από αγώνα διορίστηκε από τον ισπανικό θρόνο προστάτης των Ινδιάνων και συνέγραψε, μεταξύ άλλων, τα έργα *Συνοπτική έκθεση της καταστροφής των Ινδιών*, καταπέλτη κατά των φρικτών εγκλημάτων των κονκισταδόρες⁵ και την *Απολογητική ιστορία των λαών των Ινδιών*, πρωτοποριακή εθνολογική καταγραφή των πολιτισμών των Ινδιάνων (*Apologetica Historia de las Gentes destas Indias*). Ο δεύτερος είναι ο Γάλλος Ιησουΐτης πατήρ Λαφιώ (1681-1746), ιεραπόστολος στον Καναδά και συγγραφέας των έργων *Ήθη των αγρίων Αμερικανών συγκρινόμενα με τα ήθη των αρχαίων χρόνων* και *Ιστορία των ανακαλύψεων και των κατακτήσεων των Πορτογάλων στον Νέο Κόσμο*⁶.

4. Η επικοινωνία και η συνεργασία μου με ανθρώπους από τις χώρες αυτές σε μια σειρά από φεστιβάλ, συνέδρια και πολιτιστικές δράσεις (στην Αβάνα το 1998, στο Δελχί, τη Βομβάη και την Κέραλα της Ινδίας από το 1984 μέχρι και το 2014 και στο Πεκίνο το 2017) με βοήθησε να καταλάβω ότι για λόγους που έχουν πρωτίστως να κάνουν με το πώς βλέπουν τους δικούς τους αρχαίους πολιτισμούς σήμερα, οι Ινδοί, οι Κινέζοι και οι Λατινοαμερικάνοι θέλουν ένα ουσιαστικό διάλογο με τον πολιτισμό της Ελλάδας, αρχαίας και νέας.

5. *Brevissima relacion destruccion de las Indias* (1552).

6. *Moeurs des sauvages américains comparées aux moeurs des premiers temps* (1724) και *Histoire des découvertes et des conquêtes des Portugais dans le Nouveau Monde* (1733). (Δεν είναι τυχαίο ότι τα έργα τους εκδόθηκαν από αριστερούς εκδοτικούς οίκους, όπως ο Maspero στη Γαλλία, ο

Ο ντε λας Κάζας κατέληξε να αρνηθεί και να καταγγείλει κάθε μορφή δουλείας, είτε επρόκειτο για τους Ινδιάνους είτε για τους Αφρικανούς, και αντιπαράτεθηκε εγγράφως με τον εκφραστή του δουλοκτητικού ρατσισμού, Χινές ντε Σεπούλβεντα, που, παραπέμποντας στον Αριστοτέλη, θεωρούσε τους ιθαγενείς «φύσει δούλους». Ντε λας Κάζας και Λαφιώ καταγγέλλουν τα εγκλήματα των κονκισταδόρες και υμνούν τα ήθη, τη συμπεριφορά και, με μια λέξη, τον πολιτισμό των υποτιθέμενων «αγρίων». Περισσότερο ακόμη: Ο Λαφιώ καταλήγει στο, ενοχλητικό για τους δυτικούς, συμπέρασμα ότι οι Ιροκέζοι μοιάζουν με τους αρχαίους Έλληνες ...περισσότερο από όσο οι Ευρωπαίοι, οι οποίοι τους έχουν καταστήσει σημαία και δικαιολογία για τις κατακτήσεις τους. Πιο κοντά σε μας, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, δυο μορφές σηματοδοτούν μια διπλή πνευματική και πολιτική εμπλοκή σε σχέση με το διάλογο των πολιτισμών. Ο ένας είναι ο Lewis H. Morgan ο οποίος μελετά τους Ιρόκουα και άλλους πολιτισμούς και με το έργο του *Ancient Society* (1877) προσφέρει στον Ένγκελς τη βάση για ζητήματα που υποστήριξε στην *Καταγωγή της Οικογένειας* το 1884. Παράλληλα, αγωνίζεται να υποστηρίξει τους ανθρώπους αυτούς απέναντι στις αδικίες των λευκών. Ο άλλος είναι ο ζωγράφος Πολ Γκογκέν, που ζει το τελευταίο μέρος της ζωής του στην Ταϊτή, δημιουργώντας ένα δεύτερο –ίσως το πιο σημαντικό– μέρος του καλλιτεχνικού του έργου που κάνει κάτι πολύ περισσότερο από το να αξιοποιήσει μορφικά στοιχεία της τέχνης των κατοίκων της περιοχής: αποτυπώνει τη βαθιά συγκίνηση που του γεννούν οι άνθρωποι αυτοί και η φύση της οποίας μοιάζουν να αποτελούν αδιάσπαστο κομμάτι. Πέρα από αυτό όμως ο Γκογκέν γίνεται ο υπερασπιστής των κατοίκων της Ταϊτής απέναντι στην καταπίεση και την εκμετάλλευση των συμπατριωτών του αποικιοκρατών. Με δυο λόγια, στον Μόργκαν και στον Γκογκέν ξαναβρίσκουμε αυτή τη σύνδεση του ενδιαφέροντος για τους πολιτισμούς των άλλων και την υπεράσπιση του πολιτισμών αυτών

Feltrinelli στην Ιταλία και ο Στοχαστής στην Ελλάδα, σε μια εποχή όπου οι αγώνες στον Τρίτο Κόσμο ωθούσαν να αναζητηθούν τα έργα εκείνων που τον είχαν δει διαφορετικά από τους «πολιτισμένους» καταστροφείς του).

που χαρακτήριζε τον ντε λας Κάζας και τον Λαφίτω και που θα ξαναβρούμε στους στοχαστές/ερευνητές/ακτιβιστές του 20ού και του 21ου αιώνα. Στα έργα και τις πράξεις του ντε λας Κάζας, του Λαφίτω, του Μόργκαν και σε ένα άλλο πεδίο του Γκογκέν βρίσκουμε το προανάκρουσμα ενός άλλου σημαντικού ερευνητή και στοχαστή: του Κλοντ Λεβί Στρος που διδάσκει στην *Άγρια σκέψη* (1962) ότι η σκέψη αυτή είναι μια σκέψη διαφορετική και όχι κατώτερη από τη δυτική και καταγγέλλει στους *Θλιμμένους τροπικούς* (1955) την καταστροφή πολύτιμων εναλλακτικών προτύπων ζωής από τον οδοστρωτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Αποαποικιοποίηση, αντιιμπεριαλισμός, εξεγέρσεις στη Δύση

*Ο κεντρικός ρόλος του πολιτικού
στοιχείου στο ευρύτερο πεδίο
των σπουδών για τον πολιτισμό
από τα μέσα του 20ού αιώνα*

Η αναδρομή στους πρωτοπόρους αυτούς της εθνολογίας και της συγκριτικής μελέτης των πολιτισμών του κόσμου τοποθετεί τη συμβολή επιστημόνων, όπως αυτοί που εμπύχωσαν το Κέντρο Πολιτισμικών Σπουδών του Birmingham, σε μια χρονική προοπτική που μας επιτρέπει δύο πράγματα: πρώτον, να την κατανοήσουμε πληρέστερα ανιχνεύοντας κάποιες διαφωτιστικές αναλογίες. Και δεύτερον, να εκτιμήσουμε τις δραματικές διαφορές που διακρίνουν στο πολιτικό, εν πρώτοις, πεδίο την εποχή που ξεκίνησαν το έργο τους από το σήμερα. Η εμπλοκή των Ευρωπαίων προδρόμων τους, όπως ο ντε λας Κάζας, ο Λαφίτω, ο Μόργκαν, σε μια αντιπαράθεση, που ήταν επιστημονική αλλά ταυτόχρονα και πολιτική, χαρακτηρίζει σε σημαντικό βαθμό και το δικό τους εγχείρημα. Πρόκειται για μια αντίστοιχη, τηρουμένων των αναλογιών, στάση απόδοσης δικαιοσύνης στον άλλο και καταγγελίας της έπαρσης των δυτικών –επιστημόνων και μη– που θεωρούσαν –και σε ένα βαθμό συνεχίζουν και σήμερα να θεωρούν– τους εαυτούς τους εκπροσώπους του ενός και μοναδικού

πολιτισμού. Το εγχείρημά τους μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι όμοιες ή συγγενικές, σε σημαντικό βαθμό, απόψεις εκφράστηκαν και από άλλους – σύγχρονους τους οι περισσότεροι – που η συμβολή τους έχει σήμερα ενσωματωθεί σε μια πολυδιάστατη συγκριτική μελέτη των πολιτισμών του κόσμου. Στοχαστές όπως Λέλιο Μπάσο και ο Ινάθιο Ραμονέτι, στο συλλογικό έργο *Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός*, ο Φραντς Φανόν στο έργο του *Οι κολασμένοι της Γης*, ο Ζαν Πολ Σαρτρ στον πρόλογο του ίδιου έργου και κατ' επανάληψη στο περιοδικό του *Μοντέρνοι καιροί* (*Les temps modernes*), ο Ρομπέρτο Φερνάντεζ Ρεταμάρ στο έργο του *Όλος ο Κάλιμπαν*, ο Έντουαρντ Σαϊντ σε μια σειρά από έργα, όπως τα *Οριενταλισμός και Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός*, άσκησαν ριζική κριτική στον τρόπο που η ιμπεριαλιστική Δύση έβλεπε την ιστορία και τους πολιτισμούς, ιδίως αυτούς των καταπιεσμένων από την αποικιοκρατία λαών.

Υπάρχει μια θεωρητική κοινή συνιστώσα όλων αυτών των προσεγγίσεων: Πρόκειται για το σημαντικό όσο και αρκετά δύσκολο εγχείρημα να απαλλάξουν το στοχασμό και τις σπουδές, αλλά και τη δράση για τους πολιτισμούς από το αρνητικό, όπως το θεώρησαν, στοιχείο του ευρωπαϊκεντρισμού, συνδυασμένο με την προσπάθεια να κατανοήσουν πολιτισμούς πέρα από τα πολιτικά και πνευματικά σύνορα της Δύσης. Αλλά οι κοινές ή συγγενικές, σε σημαντικό βαθμό, θέσεις των στοχαστών αυτών, τουλάχιστον των περισσότερων, δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές χωρίς τα πολιτικά και γενικότερα πολιτισμικά τους συμφραζόμενα.

Το πρώτο και πολύ βασικό στοιχείο είναι ότι όλοι περίπου οι συγγραφείς που μόλις ανέφερα γράφουν σε διάλογο με αντιαποικιοκρατικούς, αντιιμπεριαλιστικούς και κοινωνικούς αγώνες που βρίσκονται εν εξελίξει στην Ασία, στην Κεντρική και τη Νότια Αμερική ή/και στις δυτικές μητροπόλεις. Η άποψη δεξιών διανοητών της Δύσης ότι οι δυτικοί θιασώτες της πολυπολιτισμικότητας αποτελούν εξέλιξη της ριζοσπαστικής Αριστεράς της δεκαετίας του 1960, είναι απλουστευτική και μεροληπτική, αλλά κρύβει, παραμορφωμένη έστω, μια αλήθεια: Ότι δηλαδή οι αριστεροί, οι οποίοι προσπάθησαν να δουν αλλιώς τον δικό τους και τους άλλους πολι-

τισμούς του πλανήτη, το έκαναν όχι μόνο σε συνεχή διάλογο με σύγχρονους τους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες, αλλά και με δική τους, συχνά, άμεση εμπλοκή. Ο Φραντς Φανόν, ψυχαναλυτής που κουράρει Αλγερινούς, θύματα βασανιστηρίων των Γάλλων αποικιοκρατών, αποτελεί ίσως την πιο χαρακτηριστική περίπτωση. Στα έργα του, ξεκινώντας από το διασημότερο, *Οι κολασμένοι της Γης* (1952) αλλά και στο *Μαύρο δέρμα, Λευκά προσώπια* (*Peau noire, masques blancs* [1952] *Seuil*), συνδέεται η ψυχαναλυτική σκέψη και πρακτική με τον αντιαποικιακό αγώνα. Αλλά και ο Σαρτρ, η ιταλίδα Ροσσάνα Ροσσάντα –η οποία αναπτύσσει σε διάλογο με τον Γάλλο φιλόσοφο μια κριτική θεώρηση του ευρωπαϊκοκεντρισμού– και ο Λέλιο Μπάσο δραστηριοποιούνται για να ενισχύσουν έμπρακτα τους αντιιμπεριαλιστικούς και αντιφασιστικούς αγώνες αυτούς, ενώ οι δύο τελευταίοι αποτελούν ιστορικές ηγετικές μορφές του αντιφασιστικού αγώνα.

Οι θεωρητικές και πρακτικές αυτές δραστηριότητες που συνδέονται με μια διαφορετική σχέση με τους πολιτισμούς συμβαίνουν μέσα σε μια ιδιαίτερη συγκυρία. Οι εξεγέρσεις της εποχής εκείνης συμβαίνουν κατ' αρχήν εκτός Δύσης σε περιοχές της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας και της Αφρικής που θα αποκληθούν «ζώνες της επαναστατικής θύελλας». Τα κινήματα, που θα αναπτυχθούν και στο εσωτερικό των δυτικών μητροπόλεων στις ΗΠΑ και στη Δυτική Ευρώπη, θεωρούνται, ορθά ή εσφαλμένα, σε ένα βαθμό αντανάκλασή τους και εν πάση περιπτώσει συνομιλούν και εμπνέονται από γεγονότα που συμβαίνουν και πέρα από τις δυτικές μητροπόλεις, όπως η επανάσταση στην Κούβα, ο πόλεμος του Βιετνάμ και η Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα. Τα στοιχεία αυτά και η «αποσταλινοποίηση» που εγκαينιάζει ο Χρυστσώφ καθώς και η ρήξη ΕΣΣΔ-Λαϊκής Κίνας έχουν μια σημαντική ιδεολογική συνέπεια που επηρεάζει τους αριστερούς διανοούμενους. Πρόκειται για τη μετακίνηση του πολιτικού «κέντρου αναφοράς» πολλών, ιδίως νέων, αριστερών από την ΕΣΣΔ στην Ασία και την Κεντρική/Νότια Αμερική. Το γεγονός αυτό έχει και μια ιδιαίτερα σημαντική πολιτισμική διάσταση. Το γόντρο της πολιτιστικής επανάστασης της Κίνας μεταξύ των αριστερών και όχι μόνον δυτικών, πέρα από το τι όντως συνέβη στην Κίνα στα

χρόνια της, οφείλεται πολύ και στο ότι οι διανοούμενοι της Ευρώπης ασκούσαν άγρια κριτική για το δικό τους πολιτισμικό μοντέλο και αναζητούσαν όχι μόνον εναλλακτικά πολιτικά κέντρα αναφοράς, αλλά και πολιτισμικά πρότυπα, που θεωρούσαν ότι λειτουργούσαν ήδη πέρα από τον ευρωπαϊκό και τον δυτικό ευρύτερα χώρο. Η μη σοβιετική αυτή «Ανατολή» ως θετική εικόνα ήταν για πολλούς δυτικούς διανοούμενους και ακτιβιστές ένας κόσμος που τον γνώρισαν αρκετά σχηματικά. Ο Ζαν Λικ Γκοντάρ υπήρξε δημιουργός που στήριξε όσο λίγοι σημαντικούς δημιουργούς του Τρίτου Κόσμου σαν τον Γκλάουμπερ Ρότσα, του οποίου ταινίες όπως *Η γη σε έκσταση* (*Terra em Transe*) και *Αντόνιο ντας Μόρτες* αποτελούν ακόμη ορόσημα των πολιτισμικών σπουδών και της αυτόνομης δημιουργίας στην πατρίδα του, τη Βραζιλία, και αλλού. Ωστόσο, στην ταινία του *Η Κινέζα*, ο Γάλλος σκηνοθέτης έδειξε πολύ καθαρά ότι η Κίνα, και γενικά η Ανατολή στο όνομα της οποίας εξεγείρονταν οι νέοι της Γαλλίας, ήταν πρωταρχικά –από πολιτική αλλά και πολιτισμική άποψη– η μη Δύση. Η στροφή των Ευρωπαίων διανοουμένων και ακτιβιστών στους άλλους είχε, λοιπόν, οπωσδήποτε ένα αυθεντικό ηθικό κίνητρο. Ήταν οπωσδήποτε συχνά γενικευτική και αφηρημένη. Ωστόσο, το ειλικρινές άνοιγμα πολλών από αυτούς τους ανθρώπους στους θησαυρούς, τόσο συχνά υποτιμημένους ως τότε, των άλλων πολιτισμών άνοιγε μεγάλες προοπτικές για την γνώση, την τέχνη, την ζωή στον πλανήτη.

Πολιτισμικές σπουδές ή αλλιώς η σκέψη και η δράση για τους πολιτισμούς. Το πολιτικό και πάλι

Ποια είναι η πραγματικότητα για τις πολιτισμικές σπουδές σήμερα; Πιστεύω ότι η πραγματικότητα αυτή με τους κινδύνους και τις ελπίδες που περικλείει δεν μπορεί να ξεχωρίσει από τη γενικότερη πολιτική και πολιτισμική συγκυρία και τις επιπτώσεις στους διανοούμενους και τους δημιουργούς. Την εποχή κατά την οποία αναδύθηκαν οι πολιτισμικές σπουδές, με την έννοια που πήραν στον 20ό αιώνα, το να είναι κανείς αριστερός ήταν ίσως πιο ξεκάθαρο από ό,τι σήμερα. Όπως ήδη είπαμε, μπορεί τα υπαρκτά

πρότυπα να μην ταυτιζόταν για πολλούς με τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» της Σοβιετικής Ένωσης, είχαν όμως υποκατασταθεί από άλλα κέντρα, την Κούβα, την Κίνα, την Αλγερία, που είχαν επιφέρει δραματικές αλλαγές στον πλανήτη και αποτελούσαν πηγές έμπνευσης για στοχασμό και ακτιβισμό.

Το παρόν υποκεφάλαιο θα προσπαθήσει να τοποθετήσει τις πολιτισμικές σπουδές ως γενικότερο ρεύμα στο παρόν πολιτικό πλαίσιο της Δύσης και του πλανήτη, αφού, όπως είδαμε, η πολιτική παράμετρος είχε σε όλη τους την πορεία κομβική σημασία. Χωρίς αμφιβολία η σημερινή κατάσταση στον πλανήτη είναι διαφορετική. Δεν πρόκειται μόνο –και όπως πιστεύω ούτε κυρίως– για το γεγονός ότι λείπουν τα διεθνή καθεστώτα/πρότυπα ανατροπής του καπιταλισμού. Γνώμη μου είναι ότι αυτό που ανέστειλε τα θετικότερα στοιχεία των κινημάτων, που συγκλόνισαν τα καπιταλιστικά κέντρα την εποχή της ανάδυσης των πολιτισμικών σπουδών, ήταν ακριβώς ο κίνδυνος που συνιστούσε για το σύστημα εξουσίας αυτό που ήταν και αυτό που εγκυμονούσαν τα κινήματα αυτά: τη μετάβαση της ανθρωπότητας σε ένα ριζικά διαφορετικό κόσμο, αυτό που θα λέγαμε έναν άλλο πολιτισμό ή, κατά Μαρξ, έναν άλλο τρόπο παραγωγής, ριζικά διαφορετικό από τον υπάρχοντα. Όχι τυχαία, ήδη πριν από το τέλος της δεκαετίας του 1960, τα δυτικά κράτη βιάζονται να εγκαταστήσουν –με τη βοήθεια κατευθυνόμενων ιδεολογικών μηχανισμών όπως οι «νέοι φιλόσοφοι» στην Γαλλία, αλλά και νομοθετικών μέτρων για την εκπαίδευση, την ασφάλεια κ.λπ. και κατάλληλων τεχνολογικών εφαρμογών– έναν όλο και πιο ελεγχόμενο κόσμο, όπου κάθε λόγος για ουσιαστική ελευθερία να φαντάζει κενός και επικίνδυνος, κάθε ανοιχτή συμπεριφορά αφέλεια και κάθε όραμα τελειωμένο. Το σύνολο των σχεδιασμών αυτών ισοδυναμούσε με ένα φράγμα στην πολιτική και πολιτισμική αλλαγή που απειλούσε να αναδυθεί και μια επιστροφή με νέο μανδύα στις (νεο)αποικιοκρατικές και ιμπεριαλιστικές πρακτικές τις οποίες –μαζί με πολλούς άλλους– οι εκφραστές του κινήματος των πολιτισμικών σπουδών είχαν καταγγείλει.

Τι σήμαιναν οι εξελίξεις αυτές για τους πολιτισμούς του κόσμου. Το πρώτο «κατόρθωμα» των δυτικών κέντρων με πρωτεργάτριες τις ΗΠΑ ήταν να λανσάρουν την προφητεία

περί επερχόμενου «πολέμου των πολιτισμών», προφητεία με εξασφαλισμένη την επαλήθευσή της, αφού ουσιαστικά επρόκειτο για την αναγγελία ιμπεριαλιστικού σχεδίου. Η πολιτισμική διαφορά –στο βαθμό που δεν ήταν ελεγχόμενη– δεν θεωρούνταν πλέον ευκαιρία και πρόκληση για γνώση και δημιουργία, αλλά βασική αιτία πολέμων. Η ρητορική αυτή αποσκοπούσε και συνεχίζει να αποσκοπεί στο να αποκρύψει ότι οι φονταμενταλισμοί –η πιο ριζική επιστροφή ή μάλλον υποτροπή στην πεποίθηση ότι ο πολιτισμός είναι ένας και μοναδικός, ο δικός μου, και όλοι οι άλλοι προς βίαιη εξάλειψη– ήταν βασικά το «κατόρθωμα» του πρωτεργάτη των φονταμενταλισμού, δηλαδή του ιμπεριαλισμού.

Αν ωστόσο το τέλος αυτής της κατάστασης είναι σήμερα κάθε άλλο παρά εγγυημένο, η ανάγκη να βγούμε από μια πορεία βαρβαρότητας, ζόφου, καταστροφής είναι αντικειμενικά όλο και πιο συνολική, πιο πιεστική. Αυτό που κινδυνεύει ριζικά στον πλανήτη δεν είναι «απλώς» οι πολιτισμοί. Είναι κάθε ζωή στο σύνολό της. Αν αυτό δυσκολεύεται να γίνει κοινή συνείδηση είναι για δύο συναφείς λόγους: διότι μια γενική γνώση των προβλημάτων του κόσμου μας –και του τόπου μας ακόμη– είναι σήμερα, όταν η γνώση υποσκάπτεται από ένα καθοδηγούμενο οχετό παρα-πληροφόρησης, πολύ δύσκολη. Και επίσης, σε συνάρτηση με το παραπάνω, διότι –στον κόσμο και στη χώρα μας– η αλλοτρίωση των συνειδήσεων, ο αποπροσανατολισμός της σκέψης, η διαφθορά του ήθους έχει αναχθεί σε επιστήμη. Η διαδικασία αυτή της στρέβλωσης των συνειδήσεων και της διαφθοράς των πθών δεν περιορίζεται στις κρατικές προπαγάνδες, στην τρομοκρατία της διαφήμισης και στην ποδηγέτηση της ζωής από μια χειραγωγημένη τεχνολογία. Δυστυχώς, εξαπλώνεται και σε σημαντικούς τομείς της επιστημονικής έρευνας, αλλά και της καλλιτεχνικής δραστηριότητας και επίσης της εκπαίδευσης.

Οι σπουδές για τους πολιτισμούς μέσα στο νέο πλαίσιο

Μέσα στο νέο αυτό πλαίσιο οι σπουδές για τον πολιτισμό και οι αναφορές στις θέσεις

του Κέντρου του Birmingham, και πολύ περισσότερο η έρευνα και δράση όσων ασχολούνται με τους πολιτισμούς του κόσμου, δεν έπαψαν να υπάρχουν. Συνέβησαν όμως δύο κυρίως πράγματα: Από τη μια –όπως θα έλεγε και ο Μπακλίν– το νέο πολιτικό πλαίσιο δεν εξάλειψε τις κύριες ιδέες γύρω από τις οποίες συγκροτήθηκαν οι σπουδές για τις οποίες μιλάμε: Έδωσε όμως νέες σημασίες και χρήσεις στις ιδέες και τις ρητορικές σχετικά με τους πολιτισμούς, με αποτέλεσμα να χάνουν μέρος της δραστηριότητάς τους ή και να υπηρετούν στόχους αντίθετους από αυτούς που είχαν όταν πρωτοδιατυπώθηκαν. Από την άλλη, ορισμένοι τουλάχιστον από όσους/ες σήμερα ασχολούνται με αυτές, έχουν διαφοροποιήσει τη σκέψη και τη δράση τους υπερασπίζοντας την αυτονομία τους. Τα αρνητικά στοιχεία του σημερινού εξουσιαστικού πλαισίου είναι πολλά: Το πρώτο είναι η πολυδιάσπαση των ιδεών και των εικόνων, που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη διάσπαση των ανθρώπων που έχουν λόγο να αντισταθούν: Οι επιμέρους διασπασμένες ελευθερίες χρησιμοποιούνται για να σκοτώσουν την ελευθερία των ανθρώπων να αποφασίζουν συνολικά για τη ζωή τους. Οι υποκοιτούρες του ασήμαντου τείνουν να γίνουν οι νεκροθάφτες των πολιτισμών. Τα πολυμερισμένα μέχρι εξαντλήσεως δικαιώματα υποσκάπτουν το δικαίωμα στη ζωή, όταν δεν γίνονται το ωμό πρόσχημα της μαζικής εξάπλωσης του θανάτου με τους ενδημικούς στο παρόν σύστημα πολέμου. Τα κροκοδείλια δάκρυα για τη φύση που βιάζεται και καταστρέφεται φτάνουν να μετατραπούν σε ανοιχτή κήρυξη πολέμου εναντίον της φύσης, εν ονόματι μιας ασυδοσίας που μεταμφιέζεται σε μια ακόμη ελευθερία, να καταστρέφουμε οτιδήποτε. Ο κατακερματισμός των διεκδικήσεων ευνοχεί τη διάθεση για ουσιαστική διεκδίκηση. Και οι αναφορές σε πνευματικά, αισθητικά γεγονότα εκτός ιστορικού/πολιτικού πλαισίου τείνουν να καταλήξουν σε βέβηλες, επίπεδες και ευνοουσιαστικές τελετουργίες.

Είναι ώρα να δούμε πώς αυτές οι συνθήκες λειτουργούν στην εκπαίδευση και ποια είναι η συνέπειά τους για την έρευνα και τη δράση σχετικά με τους πολιτισμούς. Στη διάρκεια του 20ού αιώνα τα πανεπιστήμια δέχτηκαν έναν –ενίοτε δίκαιο– καταγιγνόμο κριτικών από τα αριστερά. Ωστόσο,

δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι υπήρξαν κέντρα συχνά ριζικής αμφισβήτησης του συστήματος. Με απλά λόγια, το όντως ή δήτην συντηρητικό πανεπιστήμιο γεννούσε επαναστάσεις. Μέσα στη σημερινή συνθήκη τα ανά τον κόσμο πανεπιστήμια όχι σπάνια πρωτοπορούν με το αζημίωτο –projects, grants κ.λπ.– σε μια ηθική και πολιτική αλλοίωση. Μια δραματική αλλαγή έχει προωθηθεί στην εκπαίδευση του πλανήτη, της Ευρώπης, της Ελλάδας: Η ουσιαστική αποπολιτικοποίηση θεωρητικοποιείται με ποικίλες αλλά τελικά συγκλίνουσες ιδέες και προωθείται μέσα από ένα συνδυασμό καταναλωτισμού και πελατειακών σχέσεων. Παράλληλα, οι επιστήμες του ανθρώπου, και συνεπώς οι σπουδές για τον πολιτισμό και οι μη ελεγχόμενες από τις βιομηχανίες της μαζικής κουλτούρας πολιτιστικές δραστηριότητες, στερούνται όλο και πιο πολύ θέσεις, κονδύλια και προβολή, και συνεπώς φθίνουν. Έτσι, –κατάλληλα μετακινημένες και «πλαισιωμένες»– κάποιες βασικές ιδέες που αναπτύχθηκαν στο πεδίο των σπουδών για τους πολιτισμούς, ο διεθνισμός, η ελευθερία, τα δικαιώματα, ο διάλογος των πολιτισμών κινδυνεύουν να μεταλλαχθούν σε μέρος μιας προσχηματικής ρητορικής αν όχι –από πρόθεση ή άγνοια– και στο αντίθετό τους.

Απέναντι στην κατάσταση αυτή, πολλοί ερευνητές, δημιουργοί και ακτιβιστές που ασχολούνται με τους πολιτισμούς έχουν προτείνει και υλοποιήσει μια σειρά από δραστητικές θεωρητικές και έμπρακτες μετακινήσεις. Η πρώτη έχει να κάνει με το ότι ερευνητές οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικούς από τον δυτικό πολιτισμούς, όπως ο Partha Chatterjee, στον οποίο ήδη αναφερθήκαμε, διεκδικούν και επιβάλλουν το δικαίωμα να βλέπουν τους εαυτούς τους και τους άλλους με τα δικά τους νοητικά εργαλεία, αξίες κ.λπ. Με άλλα λόγια, θεωρούν ότι η συνάντηση των πολιτισμών σε ένα κοινό σημείο είναι αναγκαία, αλλά ότι ο καθένας έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση να φτάνει στο σημείο αυτό επιλέγοντας τη διαδρομή που του ταιριάζει. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει ότι ο ευρωπαϊοκεντρισμός και οι μεταμφιέσεις του έχουν τελειώσει. Συνιστά όμως ένα θετικό βήμα προς ένα αυθεντικότερο και γονιμότερο διάλογο των πολιτισμών. Δεύτερη θετική μετακίνηση είναι η αναβάθμιση του

στοιχείου της *συμμετοχικότητας*. Από αιώνες κάποιοι ερευνητές δεν παρακολουθούσαν τους πολιτισμούς των άλλων από τα έξω, σαν να ήταν αντικείμενα των θετικών επιστημών, αλλά μετείχαν στις τελετουργίες, στις εργασίες και στις άλλες συλλογικές τους δραστηριότητες και στην καθημερινότητά τους. Μια σειρά από σημερινούς ερευνητές, όπως ο Dwight Conquegood, συνέδεσαν την έρευνα με τον ακτιβισμό και με τη δημιουργική δραστηριότητα σε περιοχές αιχμής, που συνιστούν ευαίσθητα και επικίνδυνα πολιτικά και πολιτισμικά σύνορα και συνεργάζονται σε αντίξοες συνθήκες με μη δυτικούς καλλιτέχνες σε μια βάση ισότητας που επιτρέπει μια αμοιβαία ανταλλαγή βιωμένων γνώσεων και τεχνικών. Το πολιτικό στοιχείο, που σφράγισε τις σπουδές των πολιτισμών τον 20ό αιώνα, παραμένει επίσης παρόν, αλλά στη θέση γενικών και σε σημαντικό βαθμό, αφηρημένων πολιτικών θεωριών, που οι ερευνητές καλούνταν να διδάξουν, να προπαγανδίσουν κ.λπ., τείνουν σήμερα να αναγνωρίσουν το πολιτικό εκεί όπου ήδη υπάρχει, πράγμα που δεν αποκλείει, αντίθετα εδραιώνει σε πιο σωστές βάσεις, τη συμβολή τους. Τελευταίο, πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ο αυτοβιογραφικός παράγοντας, το πρόσωπο του γράφοντος και του δρώντος που υπεισέρχεται φανερά στα γραπτά των ερευνητών και των δημιουργών· εξέλιξη που απελευθερώνει τις σπουδές για τον πολιτισμό από το προσωπείο της πλαστής, δήθεν επιστημονικής αντικειμενικότητας πίσω από την οποία πολλοί έκρυβαν την αδιαφορία τους είτε και τη μεροληψία τους.

Μικρό ελληνικό υστερόγραφο

Το προσωπικό στοιχείο δεν μπορεί να απουσιάζει ολοσχερώς από το κείμενο αυτό που φτάνει στο τέλος του. Είτε το θέλω είτε όχι, και εγώ που γράφω μπορεί να πέρασα

τη ζωή μου προσπαθώντας με κάθε τρόπο να καταλάβω και να επικοινωνήσω με τους άλλους, δεν παύω όμως να ανήκω σε μια χώρα, να σκέφτομαι, να μιλώ και να γράφω κυρίως στη γλώσσα της και να μοιράζομαι τα τραύματά της. Συνεπώς, τα λίγα που θα προσθέσω για τη σημασία που έχει η διαχρονική πορεία και η σημερινή κατάσταση των πολιτισμικών σπουδών για τη χώρα μας ξεκινούν υποχρεωτικά και από μια προσωπική βάση.

Το πρώτο ζήτημα που μας αφορά είναι η δική μας σχέση με τον ευρωπαϊκεντισμό, την Ευρώπη και τον κόσμο. Οι ερευνητές, οι δημιουργοί, οι πολίτες της χώρας μας καλούμαστε να συνειδητοποιήσουμε ότι όντως ο μόνος πολιτισμός δεν είναι ο ευρωπαϊκός και ότι και ο ευρωπαϊκός, στον οποίο μετέχουμε, δεν είναι αυτός που θέλουν η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι συνταίριοί της. Αρκετοί Έλληνες –στους οποίους βέβαια δεν συγκαταλέγονται οι σημαντικοί στοχαστές και δημιουργοί μας– βαυκαλίστηκαν με τη δυτική κοπή της ιδέα ότι η ανθρωπότητα μάς χρωστάει διότι εγκαινιάσαμε και της διδάξαμε τον ένα και μόνον πολιτισμό. Είναι ώρα να γίνουμε περήφανοι και ευτυχείς καταλαβαίνοντας ότι ο ελληνικός είναι ένας από τους πολιτισμούς του κόσμου, αναμφίβολα σημαντικός, που, αν και αναμφίβολα ευρωπαϊκός δεν μπορεί να εγγραφεί στα μητρώα ούτε της Δύσης ούτε της Ανατολής. Μια αναβαθμισμένη σχέση μας με τις σπουδές του πολιτισμού σημαίνει να αναγάγουμε σε σοβαρό πρόγραμμα την επικοινωνία με όλους τους άλλους. Η έρευνα και η δημιουργία για και με τους *πολιτισμούς των άλλων*, αρχίζοντας από τους πιο κοντινούς μας ή ακόμα και από αυτούς που η φρίκη των ιμπεριαλιστικών πολέμων έσπρωξε κοντά μας, είναι προϋπόθεση για μια ώριμη και θετική σχέση μαζί τους, όρος για την ειρήνη, τη δημοκρατία και την ίδια μας την επιβίωση. Και η σχέση αυτή προϋποθέτει μια ανοικτή διαδικασία αυτογνωσίας. **T**

b

Abas, A. – Erni, J. N. (eds) (2005), *Internationalizing Cultural Studies. An Anthology*, Malden MA, Blackwell.

Anderson, B. (1983), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London,

Verso (στα ελληνικά [1997], *Φαντασιακές κοινότητες*, Π. Χαντζαρούλα (μτφ.), Αθήνα, Νεφέλη.

Momigliano, A. (1985), *Studies in Historiography*, Garland Pub.

Momigliano, A. (1975), *Alien Wisdom: The Limits of*

Hellenicity, Cambridge University Press (επανάκδ. 1978, 1990, 1991, 1993).

Momigliano, A. (1982), *How to Reconcile Greeks and Trojans*, North-Holland Pub. Co.

Momigliano, A. (1987), *On Pagans, Jews and Christians*, Wesleyan University Press.